

הספרות היהודית בתוניסיה – מפעל ביבליוגרפי

מיכל שורף

ותורגם כחלקו לעברית (הספרות התלמודית בתוניסיה בתוך: מזרח ומערב א' [תרפ"ב], עמ' 33-37, 141-154, 227-236, 409-498. ב' [תרפ"ח-תרפ"ט], עמ' 351-358, 453-460. ג' [תרפ"ט] עמ' 205-210). בספר מובאת רשימה חלקית של הספרות היהודית הדתית בתוניסיה, הכוללת חיבורים שנכתבו בידי רבני תוניסיה ויצאו לאור עד סוף המאה ה-19. הערכים מוערים. ליד כל ספר מופיעה רשימה ביוגרפית קצרה על המחבר ועל תקופתו. כן נמסרים תוכן הספר, רשימת שירים המופיעים בו, רשימת המלצות, הקדמות, הסכמות ושמות החתומים עליהם. הביבליוגרף גם צירף הסבר על שמו של החיבור המתואר, דברי ביקורת והערכה עליו.

הרשימה ערוכה לפי א-ב שמות מחברים, והיא כוללת 90 ספרים. בסוף הספר נרשמו עוד 21 חיבורים שמחבריהם היו עדיין בחיים בזמן הביבליוגרפיה.

(2) החיבור הביבליוגרפי השני, מחקר של וואסל, מתרכזו בתיאור הספרות העממית הנדפסת של יהדות תוניסיה וכן תיאור כתבי העת והעתונים היומיים שיצאו לאור בתוניסיה עד ראשית המאה ה-20. זוהי ביבליוגרפיה עשירה, הרושמת גם דברי-דפוס קצרים ונדירים, שחלקם ודאי אבדו מן העולם. עם זאת, ייעשה מאמץ במסגרת מפעלנו לאתר בארץ ובעולם את כל החיבורים הנזכרים, לרבות אלו שנדפסו על דפים בודדים וכמהדורות מצומצ-

ממסגרת פרוייקט מורשת יהדות המזרח באר-ניברסיטת תל-אביב (מכון כ"ץ לחקר הספרות העברית, בית-הספר למדעי-היהדות), נערך עתה מפעל ביבליוגרפי של הספרות היהודית בתוניסיה. הביבליוגרפיה תקיף את כל היצירה הספרותית של יהדות זו בכל התקופות ובכל השפות. החומר יעובד במחשב עם אפשרות לדליית אינפורמציה מגוונת.

בתחום זה קיימים שלושה מחקרים ביבליוגרפיים חשובים המתארים חלק מן המצאי, וזו:

1) Cazès, David, *Notes bibliographiques sur la littérature juive tunisienne*. Tunis, 1893. 370 p.

2) Vassel, Eusèbe, *La littérature populaire des Israélites tunisiens*. Paris, 1904-1907. 276 + 8 p.

(3) הטל, אברהם. יהדות צפון-אפריקה – ביבליוגרפיה. ירושלים, מכון בן-צבי. תשל"ג. עמ' 63-106.

שתי הביבליוגרפיות הראשונות, עם כל חשיבותן, הן חלקיות ומיושנות; הן עוסקות בתחומים מוגבלים ומצומצמים של היצירה היהודית בתוניסיה. הביבליוגרפיה השלישית היא עדכנית, אך מוקדשת לחומר ספרותי על יהדות תוניסיה, ולא ליצירות שנכתבו בידי יהודי תוניסיה. והרי תיאור מפורט של עבודות אלה:

(1) ספרו של קאזס יצא-לאור בצרפתית

מות מאוד.

ספרו של וואסל כולל מבוא רחב על הספרות העממית היהודית בתוניסיה, והוא מונה 437 פרסומים (ספרים וכתבי־עת) הכתובים ערבית־יהודית; סיפורים ומעשיות ('חכי־את' — מקוריים ומתורגמים), שירים (ג'ני־את), פיוטים, קינות. ליד כל פרסום מופיע שמו, תיאור תוכנו, מחברו, פרטים ביבליוגרפיים, תדירות ההופעה של כתבי־עת, וכו'. (3) החיבור הביבליוגרפי השלישי, ספרו של הטל, כולל פרסומים ומאמרים על אודות יהדות תוניסיה, שנדפסו בנפרד או נתפרסמו בתוך כתבי־עת, כדינים־וחשבונות של מכוני־מחקר, ובעבודות־גמר אוניברסיטאיות.

החיבורים הרשומים בביבליוגרפיה עוסקים במגוון רב של נושאים, הדנים ביהדות תוניסיה בכל תחומי חייה ופעילותה: מנהגים, הווי ופולקלור, חיי חברה ודת, כלכלה, סוציולוגיה, משפט, רפואה, יחסים עם החברה הלא־יהודית, תולדות אישים ומשפחות, ציונות וזיקה לארץ־ישראל, וכו'.

הביבליוגרפיה מקיפה את משך קיום הישוב היהודי בצפון־אפריקה, דהיינו: מחורבן בית שני ועד ימינו, וככלל זאת התיישבות יהודי תוניסיה בארץ־ישראל, בצרפת ובקנדה. הרשימה של הטל כוללת כ־1200 חיבורים בשפות שונות: עברית, צרפתית, ערבית, ערבית־יהודית, יידיש, גרמנית, לאדינו ועוד.

ראוי לציין, כי אינפורמציה ביבליוגרפית חשובה מצויה בספר 'פרח שושן', בחלק 'ממלכת כהנים', שחיבר הרב שושן הכהן מג'רבה (ירושלים, תשל"ז). הספר כולל נתונים ביוגרפיים על רבנים מג'רבה ומתוניסיה, נתונים שמקורם במבואות של ספרים, בספרי שו"ת ובמסורות שבכתב ובעל־פה. בספר גם

מובאים פרטים על יצירותיהם של פייטנים ומחברים שונים. הספר אינו חיבור מדעי סדור ומאורגן, והנתונים שבו טעונים השלמה ובדיקה קפדנית, אך יש בו חומר־גלם ביבליוגרפי חשוב.

ייחודו של המפעל הביבליוגרפי הנערך במכון כ"ץ הוא בהיקפו ובאופיו. מטרת המפעל היא לערוך רשימה אנאליטית מפורטת של כל היצירות והחיבורים שיצרו יהודי תוניסיה — ספרים, כתבי־עת, חוברות, דפים בודדים — שנדפסו בתוניסיה, או בידי יהודי תוניסיה בשביל קהילות תוניסיה בכל התקופות ובכל השפות. המפעל יכלול הן את הספרות הרבנית: פירושים, חידושים לש"ס, שו"ת, דרש, ספרי הלכה, דינים ומנהגים, והן את הספרות היפה והספרות העממית: שירה ופיוט, סיפורת, חכיאת — סיפורי־עם, מחזות וכו'.

למיטב ידיעתנו זהו מפעל ראשוני מסוגו בתחום חקר היצירה הספרותית של עדות בישראל, המרכז את כל מה שנדפס בידי יהדות זו ועל אודותיה בכל התחומים ובכל השפות. שלבי הכנת הביבליוגרפיה החדשה הם: (א) תיאור של החיבורים: כל חיבור מתואר ככרטיס אנאליטי, בו נרשמים כל הפרטים הקשורים בספר: המחבר, שם הספר, מו"ל, מקום הדפסה, שנת הדפסה, מספר עמודים, סוג ספרותי (שירה/פיוט, סיפור, רומאן, דרש, הלכה, מנהגים, דינים, חידושי־תלמוד, ביוגרפיות, סידור/מחזור), שפה (עברית, ערבית־יהודית, צרפתית, אנגלית וכו'), הסכמות, הקדמות ושמות המסכימים, שי"י הסכמה ושבח, שירי־פתיחה (ההתחלות והמחברים), רשימות ספרים של המדפיס, של המחבר, של בני־המשפחה, של המסכימים, תוכן הספר (מספר השירים או הסיפורים).

במסגרת הפרוייקט מוכנת אינפורמציה מירבית הכוללת תכנים מפורטים של ספרי שירה ופיוט, נתונים ביבליוגרפיים על הדפוס העברי בערים השונות בתקופות השונות, נתונים ביוגרפיים והיסטוריים — כל זה מוכנס למחשב באמצעות מסוף הנמצא במכון כ"ץ, והמאפשר קשר on line עם המחשב של האוניברסיטה, לדליית נתונים לפי צרכי החוקרים. *

החומר הספרותי ברובו נדיר, מפורז בספריות ובאוספים פרטיים. עתונים, כתבי-עת, כתבי-יד וספרים רבים שמורים בספריות ובארכיונים בארץ ובחול (מכון בן-צבי בירושלים, ספריות ולונדון, אוקספורד, פאריס, ארה"ב). חומר אחר שמור בידיים פרטיות, בארץ, בצרפת ובתוניסיה. לצורך רישום החומר הקימונו אוסף של הספרות הנדפסת, ושל כתבי-יד, שאת רובו תרמו יוצאי תוניסיה, מתוך הכרה בחשיבות הפרוייקט.

אנו מקווים כי תמיכה זו תסיף ותגדל, ובעלי ספרים יבינו את חשיבות מפעלנו לשימור מורשת יהדות תוניסיה ויצירתה התרבותית. מפעל הביבליוגרפיה הוא חלק מפרוייקט גדול של הפצת המורשת התרבותית, הכולל: הוצאה לאור של ספרים, עריכת מחקרים, הרצאות וימי-עיון. (שבת-עיון בהשתתפות כ-120 מפעילי העדה אורגנה בט"ו באלול ב'ער ירושלים' ביוזמתנו, על-ידי התאחדות יוצאי תוניסיה בישראל בשיתוף המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח, המועצה הציונית בישראל, ועד עדת הספרדים והמחלקה לקהילות ספרדיות בסוכנות היהודית).

אנו פונים בבקשה לבעלי ספריות פרטיות ואוספי ספרים לאפשר לחוקרינו לרשום את אוספיהם, לתרום ספרים ומידע לפרוייקט, ולהשתתף בפעולותינו.

(ב) החומר שיתקבל בכרטיסיות אלה יעובד במחשב וימויין לפי סוגים ספרותיים, מקום הדפוס, מחברים, נושאים, תקופות וכד' — כך תתקבל מפה מפורטת של הספרות היהודית בתוניסיה לזרמיה ולענפיה.

כידוע, איסוף נתונים ביבליוגרפיים לצורך מחקר מגוון מחייב ארגון החומר ואפשרות איחזורו תמיד ובאורח מתמשך, כאשר השאלות הנשאלות שונות מדי פעם. עיבוד החומר במחשב יעשה כך שיהיה אפשר להציג לו שאלות ולקבל תשובות. סוג השאלות:

1. מה כתב סופר מסויים? באיזה סוגי ספרים נפוצות יצירותיו?
2. חתך דיאכרוני — פני היצירה הספרותית לדורותיה בעיר מסויימת, באזור מסויים, במחוז מסויים.
3. חתך סינכרוני — סוגי היצירה השונים בתקופה מסויימת, תמונת הספרות בתוניסיה בתקופה מסויימת: מחזות/שירים/סיפורים/משלים/דרשות/סיפוריים.

המחשב צריך להיות מסוגל גם לענות על שאלות מורכבות, כגון: זיהויים של מחברים, פיוטים אנונימיים והשתייכותם —

1. אלו מחברי יצירות פעלו בתקופה מסויימת בעיר מסויימת?
2. אלו סיפורים קשורים באישיותו של אדם מסויים.
3. בדיקת שאלות ספרותיות-היסטוריות לקביעת תהליכים, כגון: התפתחותם ותפוצתם של פיוטי פייטן מסויים בכתבי-יד בתקופות שונות. לדוגמה: תפוצת פיוטי ר' ישראל נג'ארה בתקופות שונות בתוניסיה כמאפיינים תהליכים ספרותיים וכמגלים פופולאריות של פייטנים/פיוטים/מנגינות/נושאים.
4. חיקויים והשפעות. כגון: השפעת הציונות על התפתחות הדרשה.